

**KÖSTENDİLLİ SÜLEYMAN ŞEYHÎ'NİN MEDÂR-I SÂLİKÂN ADLI
ESERİNDEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

**Some Sufi Views of Süleyman Shaykhî of Köstendilli in his work
Medâr-ı Sâlikân**

Mehmet TURAN

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Hadis)
mehmetturan2534@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7465-7625>

Veysel AKKAYA

Doç. Dr., İstanbul S. Zaim Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi (Tasavvuf)
veysel.akkaya@izu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4760-9951>

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Turan, Mehmet - Akkaya, Veysel. "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân Adlı Eserindeki Tasavvufî Görüşleri". *Batman Akademi Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 60-80

Doi: <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1476309>.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 30.04.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2024

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

Pages / Sayfa: 60-80

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Bu makale, Mehmet Turan'ın İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2019 yılında tamamladığı "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâceğân İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Öz: Sûfîler, ilk dönemlerden başlamak üzere tecrübe ettikleri durumları, kaleme aldıkları eser veya risaleler vasıtasıyla aktarmaya çalıştıklarından tasavvufun Kur'ân ve sünnet çerçevesindeki ahlâkî prensiplerini, sonraki nesillere miras bırakmışlardır. Buna matuf olarak geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı devletinde pek çok âlim, ârif, şâir, edip, mütefekkir ve münevverler yetişmiştir. Bu coğrafyada millî ve mânevî kültür mirâsını aktaran önemli âlim, ârif, mürşit ve şahsiyetlerden biri de Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendî'dir. Nakşibendî tarikatı ile Ekberî geleneğini şahsında mezceden Süleyman Şeyhî Efendi, 18 ilâ 19. asırlarda Osmanlı'nın bir bölgesi olan Bulgaristan'da yaşayıp ilim ve irfan irşadında bulunmuş ve otuzdan fazla eser kaleme alarak özgün çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan biri de Medâr-ı Sâlikân adlı eseridir. Bu eserde, genel olarak Nakşî tarikatının benimsediği ve Süleyman Şeyhî Efendî'nin bazı noktalarda kendine has açıklamalarda bulunduğu tasavvufî görüşler yer almaktadır. Makalede, görüşlerinin tümünü değil de bazılarını seçerek tasavvufî anlayışı ortaya konulacaktır. Bu bağlamda öncelikle Süleyman Şeyhî'nin hayatı ve eserlerine yer verilmiş, akabinde Şeyhî'nin ele aldığı şu görüşleri seçilerek incelemeye tabi tutulmuştur: Kelimât-ı Kudsiyye, râbita, murâkabe, teveccüh, letâif ve cezbe.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendilik, Hâcegân, Süleyman Şeyhî, Medâr-ı Sâlikân.

Abstract: Since the sufis tried to convey the situations they experienced, starting from the early periods, through the works or treatises they wrote, they inherited the moral principles of sufism within the framework of the Quran and the Sunnah to the next generations. For this reason, many scholars, wise men, poets, writers, thinkers and intellectuals were educated in the Ottoman Empire, which had a wide geography. One of the important scholars, sages, mentors and personalities who convey the national and spiritual cultural heritage in this geography is Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi. Süleyman Şeyhî Efendi, who combined the Naqshbandi sect and the Akbari tradition, lived in Bulgaria, a region of the Ottoman Empire, in the 18th and 19th centuries, guided science and wisdom, and produced original works by writing more than thirty works. One of these works is his work called Medâr-ı Sâlikân. This work includes Sufi views generally adopted by the Naqshbandi sect and in which Süleyman Şeyhî Efendi made his own explanations on some points. In this context, the article firstly included the life and works of Süleyman Şeyhî, and then the following views of Şeyhî were selected and examined: Kelimât-ı Kudsiyye, râbita, murâkabe, tawaccüh, letâif and cezbe.

Keywords: Sufism, Naqshbandi, Hâcegân, Süleyman Şeyhî, Medâr-ı Sâlikân.

Giriş

Yüce dinimizde iman, İslâm ve ihsan boyutu, bir mü'minin hayatının anlamlı olabilmesi için önemli sayılmıştır. Bunun temini için İslâm ilimleri içerisinde akaid, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi ilmî disiplinleri temsil eden âlimler çaba sarfetmişlerdir. Bu çabalar, Hz. Peygamber'in vefatından yaşadığımız asra kadar devam etmiştir. Tarihî süreçte bağılı olarak Osmanlı döneminde de bazı isimler ön plana çıkarak şöhret kazanmıştır. Bunun örneklerinden biri de Bulgaristan'ın Köstendil şehrinde ve İstanbul'da muhtelif vazifelerde bulunup buralarda yaşamını idame ettirmiş olan Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'dir. O, bir mü'minin, İslam'ı ihsan kıvamında yaşaması amacıyla irşat faaliyetinde bulunmuş ve eserler te'lif etmiştir. Dolayısıyla makalenin esas konusu "Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân Adlı Eserindeki Bazı Tasavvufî Görüşleri" olsa da konuya girmeden önce müellifin hayatı ve eserlerinin tanıtımı ve Nakşibendî yolunun adap ve esaslarını ele alan, Medâr-ı Sâlikân isimli eseri hakkında bilgi verilmesinin önemli olduğu kanaatindeyiz.

Süleyman Şeyhî'nin, Nakşibendî yolunun edepi, dünya sevgisiyle ilgili mücadele, mücadele, manevî yokluk anlamında fakr vb. tasavvufî konuları içeren tasavvufun temel meseleleri hakkında pek çok eseri vardır. Bunlar gibi Etvâr-ı Hâcegân eseri de tasavvufî konuları ve Nakşibendiyye tarikatının usul ve esaslarını ele alan eserlerindedir. Süleyman Şeyhî, ilim ve irfan sahasında şöhret bulmuş ve aynı yörenin âlimi olan Sofyalı Bâlî Efendi'den (öl. 960/1553) sonra Bulgaristan'da yetişmiş velut bir müellif olması açısından ilim ve irfân sahasına yönelik kaleme aldığı eserleriyle insanlara önemli mesajlar vermiştir. Bunlardan biri de *Medâr-ı Sâlikân* eseri olup burada Nakşibendîlik ve adabı, kelimât-ı kudsiyye, râbita, murâkabe, letâif, havâtır ve cezbe gibi muhtelif tasavvufî konular işlenmiştir.

Süleyman Şeyhî'nin özgün kalemiyle ele aldığı mezkûr konular, genelde tasavvuf özelde ise Nakşibendîlik literatürüne katkı sağlaması bakımından makale konusu olarak düşünülmüş ve bu konuda yeni araştırmalara kapı aralaması amaçlanmıştır. Bu makalede müellifin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra *Medâr-ı Sâlikân*'daki kelimât-ı kudsiyye, râbita, murâkabe, letâif, havâtır ve cezbe konularına dair Süleyman Şeyhî'nin tasavvufî anlayışı incelenmiştir.

KÖSTENDİLLİ SÜLEYMAN ŞEYHÎ EFENDİ

1.1. Hayatı

On sekizinci asrın ikinci yarısı ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında hayat sürmüş olan âlim, ârif, sûfî, şair vb. vasıfları haiz Süleyman Şeyhî Efendi, Osmanlı'nın Rumeli'deki bir bölgesi olan ve Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya 70 km. uzaklıkta bulunan *Köstendil*'de dünyaya gelmiştir. Tam ismi, Süleyman b. Hasan el-Köstendilî'dir. Bir tarikat şeyhi olması ve müridânının bulunması hasebiyle "Şeyh" ünvanıyla anılmıştır. Rumeli'de yetiştiği için kendisine "er-Rûmî" denilmiştir. Süleyman Şeyhî, "Mollazâde" lakabıyla ve "Köstendil" ünvanıyla da bilinmektedir. Özellikle *Divân* adlı eserinde ve diğer eserlerinin farklı yerlerindeki şiirlerinde "Şeyhî" mahlasını kullanmıştır.¹

Süleyman Şeyhî Efendi'nin babası, Hasan Efendi'dir. Osmanlı döneminde cizye kâtipliğiyle işgal etmiş, devlet sarayında malî işlerde muvazzaf gibi çeşitli görevlerde

¹ Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye*, vr. 202a; Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 76; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/407.

bulunmuştur.² Annesi hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Süleyman Şeyhî, birkaç eserinde üç kardeşinin isimlerini Çelebi İbrahim Efendi, Emin Ağa ve Abdullah Ağa şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Şeyhî, zengin bir aileye mensuptur.³

Şeyhî, henüz çocukken babası vefat ettiği için abisinin yanında büyümüştür.⁴ İlmî tahsîlini Köstendil ve İstanbul'da tamamlamıştır. Ancak nerede ve kimlerden ders aldığı hakkında pek malumat yoktur. Fakat *Terkîbât-ı Erbâîn* adlı eserinde, Hakkı İsmail Efendi'nin (öl. 1261/1845)⁵ bazı eserlerinden faydalandığını, Köstendil ulemâsından Şeyh Mustafa Efendi'den kavâid ve *Fütûhât-ı Mekkiyye'*yi okuduğunu belirtmiştir.⁶

Süleyman Şeyhî'nin kiminle ve hangi tarihte evlendiği ile ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bununla birlikte otuz yaşındayken evlendiği; Mustafa Ali adında bir oğluyla, Sofya Müftüsü Mevlânâ Abdurrahman ile evli⁷ olan Fatma Rasime adında bir kızının olduğu kaynaklarda yer bulmaktadır.⁸

Süleyman Şeyhî'nin ölüm tarihi hakkında farklı görüşler serdedilmekle beraber kuvvetli ihtimalle 1820 yılında vefat etmiştir. Kabrinin Köstendil'de kendi yaptırmış olduğu dergâhta olduğu fakat Bulgaristan'ın devlet olmasından sonra başka bir yere nakledildiği ve günümüzde kabrinin nerede olduğu bilinmediği kaynaklarda⁹ belirtilmiştir.

1.2. Tasavvufî Kişiliği

Süleyman Şeyhî Efendi'nin te'lif ettiği eserlere göz atıldığında öne çıkan en önemli özelliği, sûfî şahsiyetidir. İlmî ve edebî sahada¹⁰ etkin olmasında ve eserler te'lif etmesindeki en büyük etken, kuşkusuz tasavvufî düşüncesi ve yaşantısı olmuştur. Tasavvufa olan ilgisi, ağabeyi Çelebi İbrahim ile başlamıştır. *Medâr-ı Sâlikân'* da belirttiği üzere yaklaşık 1178 (1764-65) yıllarında on altı yaşında Şâmîzâde Mustafa Efendi'ye intisâb etmiştir.¹¹ Abisiyle birlikte tasavvufa tanışmasından sonra tamamen bu alana yönelerek neredeyse tüm vaktini şeyhiyle geçirdiğini belirtmiştir. Binaenaleyh Nakşibendî tarikatına intisap ederek tasavvufa adım atmış ve kısa bir süre içerisinde gittikçe bu alana olan meyli ve ünsiyeti artmıştır.¹²

² Mehmet Turan, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân Eserleri (İnceleme ve Metin)* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5.

³ Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Terkîbât-ı erbâîn*, Süleymaniye Ktp., M.Ârif-M.Murad, No: 213.3, vr. 35a-35b; Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 41-42-44-45,61; Semih Ceyhan, "Süleyman Şeyhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/108-109.

⁴ Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 5.

⁵ Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 6. Hakkı İsmail Efendi, İstanbul'un Silivri ilçesinde 1235/1819 senesinde doğmuştur. Asıl adı İsmâil Hakkı Efendi'dir. Şiirlerinde Hakkı mahlasını kullanmıştır. Nevvâbdan Ahıskalı Kadı Osman Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından almıştır. Sonra Arapça okuyup medrese öğrenimi görmüştür. Kadılık mesleğine girmiştir. Naip olarak bulunduğu Karadeniz Ereğlisi'nde 1845/1261 senesinin ortalarında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bkz. *Türk Edebiyat İsimler Sözlüğü*, İsmâil Hakkı Efendi maddesi.

⁶ Süleyman Şeyhî, *Terkîbât*, vr. 35b; Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 61.

⁷ Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 6.

⁸ Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 64.

⁹ Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 76; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınları, 1975), 1/43; Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 6.

¹⁰ Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 7.

¹¹ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 43a.

¹² Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 82.

Süleyman Şeyhî, otuz yaşındayken Şeyh Şâmîzâde Mustafa Efendî'den hilâfet görevini aldığıında, hayatında yeni bir safha açılmıştır. Bunun etkisiyle rüyalarında manevi şeyler görmeye başlamış ve bazı rüyalarında Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) makamına yükseltildiği kendisine bildirilmiştir.¹³

Eserleri ve hakkında yazılan kaynaklardan anlaşıldığına göre Süleyman Şeyhî Efendi, bir Nakşî şeyhi olarak etkisini artırmış ve memleketi Rumeli'nin genelinde söz sahibi hâline gelmiştir.¹⁴

Süleyman Şeyhî Efendi, Nakşibendî yolunun Bekrî ve Müceddidiyye koluna mensup olduğu gibi aynı zamanda Ekberî geleneği de benimsemiştir. Şeyhî'nin tarikat silsilesi şöyledir:

1. Hazret-i Muhammed Mustafâ. 2. Ebû Bekr es-Sıddîk. 3. Selmân el-Fârisî. 4. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk. 5. Câfer-i Sâdık. 6. Bâyezid-i Bistâmî. 7. Ebü'l-Hasan Harakânî. 8. Ebû Ali Farmedî. 9. Yusuf Hemedânî. 10. Abdulhâlık Gucdüvânî. 11. Ârif Rîvgerî. 12. Muhammed Encîrfağnevî. 13. Ali Râmîtenî. 14. Muhammed Baba Semasî. 15. Seyyid EmîrKülâl. 16. Bahâüddin Şah-ı Nakşibend. 17. Mevlânâ YakûbÇerhî. 18. Ubeydullah Ahrâr Taşkendî. 19. Muhammed Zâhid. 20. Dervîş Muhammed İmkenegî. 21. Muhammed A'zâm. 22. Muhammed Bâkî Billâh. 23. Ahmed FârûkîSerhindî. 24. Fırâkî Muhammed Bedreddîn. 25. Şeyh SeyyâhûnEvliyâ Muhammed. 26. Şeyhu's-Şuyûh Mustafâ Şâmî Hâce Mustafa el-Köstendilî. 27. Çelebî İbrâhîm Köstendilî. 28. Süleyman Şeyhî Efendi.¹⁵

Süleyman Şeyhî Efendî'nin on altı kadar halifesi, onun ardından irşad görevini sürdürmüştür. Halifeleri şunlardır.

1. Köstendilli Hâce Musatafa. 2. Mağripli Hâce Muhammed 3. Hâce Osman Norokobî 4. Hâce Bekir Efendi 5. Hâce Muhammed Efendi Semûhevî 6. Şeyh Muhammed Bekçevî 7. el-Hâc İbrahim Norokobî 8. Üsküplü Hâce Mustafâ 9. Hâce Muhammed Mağzî 10. Hâce Osmân Nur Velî 11. Şeyh Ali Norokobî 12. Şeyh Kemter 13. Şeyh Sihri 14. Şeyh Osman Bazar İsmail Efendi 15. Şeyh Durmuş Efendi.¹⁶ 16. Üsküplü Mevlâna el-Hâc Mustafa.¹⁷

Süleyman Şeyhî, tasavvufî meselelere olan vukûfiyeti, ilmî, ahlâkî şahsiyeti ve örnek yaşantısıyla insanların takdirini kazanmıştır. O, Ehl-i sünnet esaslarına bağlı olan bir sûfidir. Özellikle tasavvufun amelî ve fikrî yönünü temsil etmiştir. Dolayısıyla çevresinde geniş bir mürid kitlesi oluşmuş; tasavvufî adap, tefekkür, hadis ilmi, biyografi, tabakât, edebiyat ve şiir gibi alanlarda pek çok eser vermiştir.¹⁸

Süleyman Şeyhî'nin Bulgaristan'da ilmî bakımdan neşvünema bulan sûfî müellifler arasında en velut olanlarından ikincisi olduğu bilinmektedir. Fakat on dokuzuncu yüzyıl gibi buhranlı bir dönemde yaşamış olması ve Köstendil'in İstanbul'a uzaklığı sebebiyle yeteri

¹³Engin Bedir, *Köstendilli Süleyman Şeyhi'nin "Lemeat-ı Nakşibend" Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)* (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 33.

¹⁴Hasan Kâmil Yılmaz, "Bulgaristan'dan Yetişen Müellif Mutasavvıflar", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*, (2002), 331-332.

¹⁵ Süleyman Şeyhî, *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 82b-83a; *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 56a- 56b.

¹⁶ Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 10.

¹⁷ Bedir, *Köstendilli Süleyman Şeyhi'nin "Lemeât-ı Nakşibend" Adlı Eseri*, 24-26.

¹⁸ Bkz. Yılmaz, "Bulgaristan'dan Yetişen Müellif Mutasavvıflar", 332.

kadar tanınmamıştır. Fakat son dönemlerde yapılan akademik çalışmaların, bu eksikliği gidereceği umulmaktadır.¹⁹

1.3. Eserleri

Süleyman Şeyhî Efendi, şeyh olmasının yanı sıra şair ve yazar özelliğiyle de ön plana çıkmıştır. Kaleme aldığı bu eserlerin kısm-ı azamı, Osmanlı Türkçesi olarak nesir ve manzûm halinde olup tasavvufî mahiyettedir. Dolayısıyla tasavvufun muhtelif yönlerini, adap ve erkânını anlatan ve çevresindeki insanların tasavvufu anlamalarını kolaylaştırmak için kaleme aldığı eserlerdir.²⁰ Yazmış olduğu on dokuz kadar eserini *Bahrü'l-velâye* adlı eserinde zikretmiş, başka kaynaklarda otuzdan fazla eserinin olduğu kaydedilmiştir.²¹

1.3.1. *Bahrü'l-velâye*'de ve diğer kaynaklarda Süleyman Şeyhî'ye âit bazı önemli eserleri:²²

*Bahrü'l-velâye*²³, *Lemeât-ı Nakşibendiyye*²⁴, *Divan*²⁵, *Zübdetü Nefehâti'l-üns*²⁶, *Mir'âtü'l-muvahhidîn*²⁷, *Mektûbât-ı Erbaîn*²⁸, *Terkîbât-ı Erbaîn*²⁹, *Te'vilât-ı Erbaîn*³⁰, *Kûtü'l-uşşâk*³¹, *Usûlü'l-vusûl*³², *Medâr-ı Sâlikân*³³, *Etvâr-ı Hâcegân*, *Nikâtü'l-hikem*³⁴, *Kitâb-ı Tâlia fi esrâri'l-Îlâhiyyeti's-Sermediyye*³⁵, *Sühbatü'l-levâiyih*³⁶, *Şerh-i Kelâm-ı Kibâr*³⁷, *Şerh-i Kelâmi'l-Vâsıtî*³⁸, *Şerh-i Kelimât-ı*

¹⁹Yılmaz, "Bulgaristan'dan Yetişen Müellif Mutasavvıflar", 332.

²⁰Turan, *Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân*, 11.

²¹Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 186; Heyet, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, çev. Yahya Atak vd. (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 9/22; Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye*, vr. 202.

²²Bütün eserleri için bkz. Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 80.

²³*Bahrü'l-velâye*: 1001 Sûfi Bahrü'l-velâye ismiyle günümüz Türkçesiyle yayınlanmıştır. Şeyhî, *Bahrü'l-velâye: 1001 Sûfi*, çev. Sezai Küçük-Semih Ceyhan (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007), 42.

²⁴Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 186-187.

²⁵Mustafa Kundakçı, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Divânı'nın Tenkitli Metni* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 56.

²⁶Süleyman Şeyhî, *Zübdetü Nefehâti'l-Üns*, 201b-202a; Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 199.

²⁷Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 199.

²⁸Bkz. İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, No: 283/01, vr.1-45; İstanbul Süleymaniye Ktp. Bl. No: 3460/7, vr.134b-185a; İstanbul Süleymaniye Ktp. M. Murad-M. Ârif Bl. No: 213/1, vr.1b-27a; Haticetül Kübra Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhinin Mektubât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vilât-ı Erbaîn İsimli Eserleri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 25.

²⁹Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 26.

³⁰Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 25.

³¹Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 240-243.

³²Süleyman Şeyhî, *Usûlü'l-vusûl*, vr.1a-2a.

³³Bkz. Süleyman Şeyhî, *Bahrü'l-velâye*, vr. 202a; Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 38a.

³⁴Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 260.

³⁵Bkz. İstanbul Süleymaniye Ktp. Serez Bl. No: 1504, vr.40; Risâle-i Tâlia: İstanbul Süleymaniye Ktp. H.M. Efendi Bl., No: 297/7, vr.80; Kevser Öztürk, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Kitâb-ı Tâlia fi Esrâri'l-Îlâhiyyeti's-Sermediyye İsimli Eseri (Metin-inceleme)* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 99-100.

³⁶Yıldırım, *Süleyman Şeyhî Efendi*, 99-100.

³⁷Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 205-206.

³⁸Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 270.

Bedri'd-dîn³⁹, Sakk-ı Şeyhî⁴⁰, Şerh-i Kelâm-ı Ca'feri's-Sâdık⁴¹, Mecmau'l-maârif⁴², Hikâye-i Hoca Saîd⁴³, Min Hikâyet-i İbn-i Büreyk Cild-i Sâni⁴⁴, Risâle-i Tasavvuf⁴⁵, Şerh-i Nûnân⁴⁶, Şerh-i Ba'z-ı Gazaliyyât⁴⁷, Risâle-i Hakâyık-ı Aşk.⁴⁸

1.3.3. Süleyman Şeyhî'ye Nisbet Edilip Tespit Edilemeyen Eserleri:

Risâle-i Şerîf-i Celâliye, Es'iletü'l-Esrâr, İşknâme, Nebzetü'l-İrfân, Târih-i Köstendil, Risâle-i Vesâyâ, Mecmau'l-Esrâr, Usûlü'd-Dîn, Kasr-ı Şirâz, Kitâbü Mecmûatü's-Sanâyi.

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında Süleyman Şeyhî'nin tasavvufî görüşleri, *Medâr-ı Sâlikân* adlı eserinde ele aldığı şu kavramlar çerçevesinde incelenecektir: Kelimât-ı Kudsiyye, râbîta, murâkabe, teveccüh, letâif ve cezbe.

2.1. Kelimât-ı Kudsiyye

Bütün tasavvufî tarikatlar, kendilerine has düşünce ve nizamı, Kur'an ve sünnet çerçevesinde belirlenen belli başlı kural ve esaslar üzerine inşa etmişlerdir. Bunlar, tarikat eğitiminde Cenab-ı Hakk'ın rızasına vasıl olma bakımından sâlikin yolunu aydınlatan manevi kandiller olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan mürşid-i kamiller, bu kandilleri, sâlikin tasavvufî hayatının manevi açıdan zinde kalabilmesi için bu usulleri geliştirmişlerdir. Dolayısıyla bu esasların bir yansıması olarak Kadîrî, Halvetî, Şâzelî vb. tarikatlar ortaya çıkmıştır. Referans ve kaynakları aynı olmasının yanı sıra kendilerine has uygulama ve yöntemleri olmuştur. Nakşibendî tarikatı da bu yollardan biri olup İslam'ı zâhir ve bâtın bütünlüğü içerisinde derûnî bir boyut ve kıvamda yaşamayı amaçlayarak kendine özgü esas ve kaideler ortaya koymuştur.

Nakşî tarikatında, tasavvufî eğitimin istenilen seviyede yaşanması için "Kelimât-ı Kudsiyye" adıyla on bir esas telakkisi yer almaktadır. Bunlar, tarikattaki müridin günlük hayatında seyrüsülûka dair uyması gerektiği birtakım kurallardır. Ancak ilk dönemin Nakşî eserlerinde, bu on bir esastan ilk sekizi, Abdülhalik Gucdüvânî (öl. 575/1179) tarafından Hâcegân yoluna uygulama olarak tayin edilmiş; sonraki dönemlerde Nakşî meşâyih tarafından bu sekiz esasa vukuf-i zamanî, adedî ve kalbî şeklinde üç esas daha eklenmiştir.⁴⁹

Şeyhî Efendi ise, bu kudsî kelimeler için "on bir kelime" anlamında Arapça kullanımıyla عشر کلمات إحدى "kelimât-ı ihdâ aşere" ismini kullanmıştır.

³⁹ Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 271.

⁴⁰ Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi*, 104- 105.

⁴¹ Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 273.

⁴² Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 274.

⁴³ İstanbul Ün. Ktp. Ty. Bl. No: 297.7, vr.47

⁴⁴ İstanbul Ün. Ktp. Ty. Bl. No: 297.7, vr.1b-46a.

⁴⁵ İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No: 297.7/1, vr.75b-77b; Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi*, 108.

⁴⁶ İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No: 297.7/1, vr.92b-93a; Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi*, 109.

⁴⁷ İ.B.B Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, No: 297.7; Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi*, 108.

⁴⁸ Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi*, 109-110.

⁴⁹ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 335.

Şeyhî'ye göre söz konusu Kelimât-ı Kudsiyye şu şekildedir:

2.1.1. Hûş der-dem (هُوشٌ دَرِّ دَمٍ)

Hûş der-dem, tasavvufî bir terim olarak "Sâlik, aldığı her nefeste gafletten/gafil olmaktan beri olmaya ve Allah Teâlâ'yı unutmamaya çalışmasıdır"⁵⁰ şeklinde tarif edilmiştir. Diğer bir ifadeyle sâlik, bir nefesten diğerine geçmeye çalıştığı anda araya herhangi bir gafletin girmesine fırsat vermemesi ve nefes alırken Hak Teâlâ'dan gafil olmamasıdır. Sâlikin manevi terbiyesi için buna önem veren Nakşibendîler, nefesini korumayan kimse(ler) için "Böyle bir kimse, nefesini yitirip yolunu kaybetmiştir" demişlerdir. Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (öl. 791/1389)⁵¹ de buna matuf olarak "Bu yolda himmeti, nefesi muhafazaya yönlendirip onun gaflete düşmemesine gayret etmelidir. Ayrıca geçmişi düşünüp gelecek derdine düşmekle de nefesleri heba etmemeli ve iki nefes (nefes alıp verme) arasını bile muhafaza etmelidir" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁵²

Süleyman Şeyhî Efendi'ye göre hûş der-dem esası, Allah'ın ism-i celâl ya da kelime-i tevhid zikri sırasında herhangi bir fikir yürütmeden zikretmeye dikkat etmektir. Bu şekildeki zikir işlemi "Sâlikin her nefes alıp verme esnasında aklını/bütün düşüncesini ve dikkatini nefesine odaklamasıdır" olarak tarif etmiştir. Bunun yanı sıra sâlikin bu şekilde devam etmeyi esas almış ve bu zikir esnasında boş arzulardan (heva) ve heveslerden sıyrılma tavsiyesinde bulunmuştur. Allah'a rucû etmeyi, kalbini Allah'ın sevgisi (muhabbetullah) ve Allah'ın, kulunu manen kendisine çekmesinden doğan coşkunculuk ve istiğrak⁵³ haline (cezbe) giden yolları açmayı, böylece Hâcegân nispetinin meydana gelmesi ve mârifet nurunun tezahürü için zikre devam etmeyi; hûş der-demdeki bu zikir hali, yalnız veya halk içinde iken bu zikri bırakmamayı ve abdestli ya da abdestsiz fark etmeksizin (her durumda) bu zikre devam etmeyi tavsiye etmiştir.⁵⁴

2.1.2. Nazar ber-kadem (نَظْرٌ بَرِّ قَدَمٍ)

Nazar ber-kadem terkibi, tasavvufta "Sâlikin, yürürken ayaklarına bakarak yürümesi ve bütün dikkatini Allah'ın zatına ve "Allah" lafza-i celâl zikrine teksif etmesidir" şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁵ Esasında bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yürürken gerekmediği takdirde sağa sola bakmayıp sadece önüne bakarak adeta yokuş aşağı hızlı ve vakur bir surette yürümesi⁵⁶ şeklindeki nebevî uygulamasından örnek alınmıştır. Aynı burada olduğu gibi sâlik de nebevî terbiyeyi esas alma sayesinde şehir, pazar, sahra, yol vb. her yerde gözü ayak uçlarında olacak şekilde daima yere bakarak gözlerini başıboşluktan, her istediği yere bakmaktan korumuş olmaktadır. Hal böyle olunca nazar ber-kadem ile gönül dağınıklığından kurtarılması ve sâlik iç âlemine bağlı kalması açısından bir muhafaza hali temin edilmiş olur. Dolayısıyla nazar ber-kadem esası için "gönlü koruyan etkili bir silahtır"⁵⁷ denilmiştir.

⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Otto Yayınları, 2020), 223.

⁵¹ Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁵² Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi es-Safî, *Reşehât*, çev. Mustafa Özsaray (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2017), 63; Algar, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/431.

⁵³ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011), "Cezbe" md.

⁵⁴ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr.37 a-37b.

⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 467.

⁵⁶ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Şemâil-i Şerîf Şerhi*, çeviren-şerh Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2016), 1/464, 467-468.

⁵⁷ es-Safî, *Reşehât*, çev. Necip Fâzıl (İstanbul: Alem Ticaret Yayıncılık, ts.), 27.

Nazar ber-kadem, Şeyhî'ye göre manevi yoldaki sâdık sâlikin yolda yürürken veya dolaşırken her adımında, daima ayakuçlarına bakarak yürümesi olduğunu ve bu şekildeki yürüyüşün iki çeşit zikirle yapılması gerektiğini söylemiştir. Bunlardan birincisini, 'ayağı her başışta kalbiyle "Allah" demek', ikincisini de 'ayağı kaldırırken "lâ ilâhe" ve yere koyarken de "illallâh" demek' şeklinde tarif etmiştir. Ona göre sâlik, ikisinden birini yapmakta muhayyerdir. Her adımda olduğu gibi her nefes alıp vermede bu zikirleri kalbine darp etmelidir (vurmalıdır). Sâlik bu âdâba uyduğu takdirde her nerde yürürse yürüsün her an Allah ile beraberliği sağlamış olur, yoldaki engellerini aşarak tecrübe edeceği her makamın tehlikelerini izale etmiş olur. Bu sayede Allah'ın rızasına ve erişmek istediği maksadına kavuşmuş olur.⁵⁸

2.1.3. Sefer der-vatan (سَفَرُ دَرِّ وَطَنٍ)

"Vatanda sefer" anlamına gelen bu tâbir, müridin kötü ahlâktan ve beşerî sıfatlardan sıyrılıp iyi ahlâk ve melekî sıfatların yurdu olan aslî vatanına sefer etmesini gösterir. Mürşid aramak için girişilen maddî seferler de bu manada mündemiçtir. Hâcegân yolunda mürşidini buluncaya kadar sefer edip, ondan sonra mürşidin hizmetinde ikâmete geçmek ve iç seferini tamamlamak başlıca kâidelerdendir.⁵⁹ Başka bir deyişle bu esas, sâlikin iç âlemindeki vuslat-ı ilâhîdir. Her adımda Hz. İbrâhim (a.s.) gibi "Rabbime gidiyorum."⁶⁰ deyişinin bir tezahürüdür. Böylece sâlik, bir mürşid-i kâmil bulduğu zaman zâhirî yolculuğu bırakıp bâtınî yolculuğa başlar.⁶¹

Şeyhî de sefer der-vatan esasına önemli ölçüde ehemmiyet vermiştir. Çünkü ona göre bu uygulama, samimi sâlikin her türlü ilgi ve alayıktan uzaklaşıp mana âleminde yolculuğa çıkması ve Cenâb-ı Hakk'ın rızasına vesile olacak sebeplere yönelip yaratılmışlarla ilgili bütün düşünceleri terk etmesidir. Çünkü sâlik, seyr ü sülûkte⁶² ilerlemesi için bu usûle riayet etmesi gerekmektedir. Zaten sefer der-vatanın gayesi de ahlâk-ı zemîmeyi ve beşerîlikten kaynaklanan kötülükleri yok etmektir. Bu sayede sâlik, gurbet ızdırabından uzaklaşarak sefere çıkarak geçici arzuları terk etme kudretini elde eder ve övülmüş ahlâk (ahlâk-ı hamide) ile müzeyyen olur. Öte yandan Şeyhî, tasavvufa yeni intisap edecek olanlar için bu övülmüş ahlâka erişmenin, ancak bir mürşidin rehberliğiyle ya da bu yoldaki ihvanın desteğiyle تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ (Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın!)⁶³ sırrına nâil olmasının mümkün olacağını belirtmiştir. Bununla beraber Şeyhî Efendi, bu yolun mürşidlerinin, sâlikin hadis-i nebevîde zikredilen

⁵⁸ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 37b.

⁵⁹ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 550; es-Sâfi, *Reşehât*, 66.

⁶⁰ es-Sâffât, 37/99.

⁶¹ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 250-251.

⁶² Seyr ü sülûk ifadesininin kullanımında *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük* esas alınmıştır.

⁶³ Tasavvuf ehli tarafından hadis olarak kabul edilen bu söz, hadis kitaplarında yer almamaktadır. تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ şeklindeki rivayet, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Medaricu's-sâlikîn* adlı eserinde "batıl" olarak nitelendirilmiştir. Âlusî de tefsirinde hadis-i kudîsî olarak almışsa da tefsirinde herhangi bir senet bulunmamaktadır. Elbânî gibi muasır bazı hadisçiler rivayetin aslının olmadığı zikretmişlerdir. Bkz. Muhammed b. Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricu's-sâlikîn fî Menâzili's-sâirîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmran vd. (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019), 4/135; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1435), 15/395; Muhammed Nasruddin Elbanî, *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa* (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2008), 6/346.

Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmaya nail olması için sefer der-vatanı esasını tarikatın bir usulü olarak seçtiklerini ifade etmiştir.⁶⁴

2.1.4. Halvet der-encümen (خُلُوتُ دَرِ اَنْجُمَن)

Kelime anlamı “topluluk içinde yalnızlık” olan halvet der-encümen, tasavvufî bir kavram olarak toplulukta/insanlar içinde Allah Teâlâ ile yalnız kalabilme kabiliyeti (sanatı) olarak tanımlanmıştır.⁶⁵ Başka bir anlatımla sâlikin, dış görünüşte (zâhirde) insanlarla beraber ve günlük işleriyle meşgul iken dahi iç dünyasında kalben (bâtinen) Cenâb-ı Hak ile beraber olma anlayışına ve becerisine erişmesidir. Nitekim “el karda gönül yarda” deyimini de bu hale yönelik söylenmiş özlü bir söz olmuştur. Bu bağlamda Nakşî tarikatı anlayışında sohbet ve toplum içinde olmak esas kabul edildiği için تنها bir yerde tek kalmak halvete girmek sayılmamıştır. Aksine sâlik görünüşte kalabalıklar içinde olup hakikatte kalbin Allah Teâlâ ile halvet hâlinde olması daha uygun görülmüştür.⁶⁶

Şeyhî de bu esası, “Sâlikin yalnızken (halvette) ve halkın içindeyken (encümentte) bütün benliği ve düşüncesiyle daima Cenâb-ı Hak'la beraber olmasıdır. Bunu yaparken de güzel ahlâk sahibi omaya çalışmasıdır” şeklinde tarif etmiştir. Ona göre sâlik, bu esasa riayet edip uygularken her durumda ihlaslı olmaya dikkat etmeli, riya, baş olma sevdası (riyâset), boş ve menfî arzular ve nefsin aldatmacasından/ahmaklığından da uzak kalması gerektiğinin farkında olmalıdır. Halk içindeyken halvet, aslında çoklukta (Allah'ın varlıktaki birliği olan) vahdet anlamına gelir. Yani birliğin sırrı, kesrette zuhur eder ve daima çokluk aynasında bir cemâl görülür (müşahede). Zira insanın kalbi, ilahî nazarın mâkes bulunduğu bir yerdir. İşte halvet der-encüment vesilesiyle kişinin kalbi, Cenâb-ı Allah ile her zaman irtibat halinde olur ve böylece gönülde vahdâniyet-i ilâhî bilinci hâsıl olur. Öyle ki bu, Allah'ın kuluna bir yardımdır ki herkes bu devlete nail olmaz ve bu saadetli mesleğe yol bulamaz. Bu Allah'ın bir fazlıdır ve dilediğine verir.⁶⁷

2.1.5. Yâd-kerd (يَادُ كَرْد)

“Zikretmek ve hatırlamak” anlamına gelen yâd-kerd esası, tasavvufî bir terim olarak sâlikin, diliyle ve gönlüyle Allah Teâlâ'yı zikretmesidir. Başka bir deyişle murâkabe mertebesinde bulunan sâlikin diliyle tevhit zikrini yapmasıdır. Zira kalp, maddî unsurlarla bağlantılı olduğundan bunların paslanmasıyla paslanır. Dolayısıyla zikir dille yapılmaya başlanınca, sırasıyla dilde ve kalpteki pas silinir. Nihayetinde sâlik, murâkabe mertebesinde müşâhede makamına yükselir. Murâkabe dersi esnasında nefy ü isbât (zikri) olarak da bilinen tevhit kelimesinin zikrinin söylenişinde gözler yumularak dil damağa yapıştırılır, nefes tutulur ve kalp ile tevhit kelimesi söylenir.⁶⁸

Şeyhî'ye göre ise yâd-kerd esası, sâlikin kalbiyle Allah'ı zikretmesinden ibarettir. Her ne kadar Allah'ı zikretmede, dil ve gönül birlikteliğinin olması gerektiği söylene de aslında sadece gönülden devamlı olarak Allah'ı zikretmektir.⁶⁹

⁶⁴ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 38a-38b. Ayrıca bkz. *Etvâr-ı Hâcegân*, vr.68b.

⁶⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 250.

⁶⁶ Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, 236-237.

⁶⁷ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 38b-39b; *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 68b.

⁶⁸ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 531; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 275.

⁶⁹ Süleyman Şeyhî, *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 68b.

2.1.6. Bâz-geşt (بازگشت)

“Geri dönme, avdet ve rucû” manalarından hareketle bâz-geşt,⁷⁰ tasavvufî bir terim olarak zikir esnasında, Allah’a dönmektir (rucû etmektir). Sâlik, Rabb’ini unutmaması veya gaflete düşme gibi durumlar için kırık bir kalple Allah Teâlâ’ya dönerek tazarrû ve niyâz ile yakarıştadır. Sâlik bu şekilde Allah’a döndükten sonra, kelime-i tevhîd zikrinden sonra “*Îlâhî! Ente maksûdî ve rıdâke metlûbî*: Allah’ım! Maksûdum ancak Sensin ve matlubum da senin rızandır” diyerek Allah’a boyun eğip niyaz etmesidir.⁷¹

Şeyhî’ye göre bu esas, Allah’a rucû etmek ve sâlikin zikir esnasında, her ara verdiği kalben “*Îlâhî! Ente maksûdî ve rıdâke metlûbî*” lafzını demesidir. Ayrıca sâlik, zikir esnasında hayalini Allah ismine yoğunlaştırarak zikretmelidir. Böylelikle onda zikrin eseri ve harareti zuhur eder. Eğer bunda herhangi bir etki meydana gelmezse; kendisinde, zikrinin tertibinde veya düşüncesinde bir kusur var demektir ki bunu hemen bertaraf etmeye çalışmalıdır.

Süleyman Şeyhî, râbitaya da dikkat çekmiştir. Ona göre eğer sâlike, râbita görevi verilmişse bunu usulüne göre yerine getirmelidir. Her ne kadar râbita yapacaksa da sâlik yine de zikir esnasında “*Îlâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî*” duasını, kalbiyle veya diliyle söyleyebilir. Esas önemli olan zikre devam etmesidir. Sâlik bunu yaptığı takdirde huzur ve olgunluğa ulaşır.⁷²

2.1.7. Nigâh-dâşt (نگاه داشت)

Lügatte “gözetmek ve korumak” manasına gelir. Tasavvufî olarak “sâlikin, kelime-i tevhîdi söylerken aklından bütün yersiz düşünceleri atması” anlamına gelir. Yani kalbi ve aklı muhafaza etmektir. Zikir esnasında kalbe sahip olmak ve Allah’tan başka düşünce ve arzuların kalbe girmesine mâni olmaktır. Zira Allah’tan başkasını düşünmek, zikredeni gaflete düşürür. Halbûki gafletle yapılan zikirde fayda olmaz. Nigâh-daşt esasıyla, gaflete karşı kalbi muhafaza etme yoluna koyulur. Çünkü kalpten gafleti gidermek, mürüvvet yani yiğitliktir.⁷³

Şeyhî de nigâh-daşt esasının, sâlikin zikir esnasında akla ve gönle gelen havâtırı bertaraf etmek suretiyle insanı oyalayıp avutan hayal ve kuruntulardan uzak bir şekilde Allah Teâlâ’yı zikretmesi olduğunu söylemiştir. Çünkü havâtırla çokça meşgul vakit israfından başka bir şey değildir. Esas önemli olan havâtıra fırsat vermeyip gönülde karar kılmamak ve onu kalpten savmaktır. Bundan arındırmanın yolu ise, zikre devam etmektir. Ancak sâlik, bütün zamanını ve dikkatini gelen hatırlara hasretmediği sürece gönle her gelen düşünce, hayal, kuruntu gibi havâtır, sâlike zarar vermez.⁷⁴

2.1.8. Yâd-dâşt (یاد داشت)

“Hatırlama veya hatırdan tutma” anlamına gelir.⁷⁵ Tasavvufî anlamda ise, sâlikin bütün kalbiyle her an Hak Teâlâ’ya karşı uyanık olmasıdır. Kelimât-ı Kudsiyye’deki ilk yedi esasın, hedefinin bu prensibi gerçekleştirmek olduğu belirtilmiştir. Bundaki gaye de nigâh-dâşt prensibini derinliğine anlamak, bu vesileyle Allah’ı devamlı surette düşünmek ve hatırdan

⁷⁰ Arif Etik, *Farça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.), 63.

⁷¹ Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşibendiyye*, çev. Siraceddin Önlüer (İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2012), 60.

⁷² Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 37a; *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 68b.

⁷³ Etik, *Farça-Türkçe Lügat*, 421; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşibendiyye*, 60; Algar, “Hâcegân”, 14/431.

⁷⁴ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 39a-39b; bkz. *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 68b-69b.

⁷⁵ Etik, *Farça-Türkçe Lügat*, 421.

Allah dışındaki her şeyi atmaktır. Başka bir deyişle kâinattaki sınırsız çoklukta, ilahî vahdâniyeti müşahede etme kabiliyetine mazhar olmaktır.⁷⁶

Şeyhi Efendi'ye göre yâd-dâşt prensibi, tam bir uyanıklık haliyle Allah'ı zikretmekten kinayedir. Çünkü bu esas, daimî bir surette Allah Teâlâ'nın huzurunda olma/bulunma hâlidir.⁷⁷

2.1.9. Vukûf-i kalbî (وُقُوفِ قَلْبِي)

Sözlükte "kalbe dikkat etmek" anlamındaki bu esas, tasavvufta "Allah'tan başka her şeyden sıyrılıp Cenâb-ı Hakk'ı sürekli tefekkür etmekle kalbin korunmasına dikkat edilmesi" şeklinde tarif edilmiştir. Başka bir tanımda ise vukûf-i kalbînin iki manası vardır. Birincisi, zâkirin, gönlüyle Hak Teâlâ ile her an birlikte olması ve Allah'ı bilmesidir. Bu hâl, tam anlamı ile gönüde Allah'tan başka hiçbir şeyin olmaması durumunda gerçekleşir. İkinci ise zâkirin gönlüne yönelmesi ve bütün dikkatini gönlünün üzerinde toplamasıdır. Vukûf-i kalbî prensibinden murat, kalbin, Allah'ı zikirde asla gâfil olmaksızın zikrin harareti içinde erimesidir. Vukûf-i kalbîyle ilgili bu iki nokta, Nakşîlikte gerekli kabul edilmiş ve önemli sayılmıştır.⁷⁸

Şeyhî de yukarıda belirtilen bu iki noktaya dikkatleri çektikten sonra vukûf-i kalbîye kısaca şöyle değinmiştir: Vukûf-i kalbî, sâlikin bütün fikir ve zikirlerin merkezi olan çam kozalağı şeklindeki kalbine yönelmesi ve tüm dikkatini oraya yoğunlaştırması; kalbine ve bütün davranışlarına her zaman sahip çıkmasıdır. Çünkü Tarîk-i Aliyye'nin seyr ü sülûkü, kalbî ve hafîdir. Sâlik, daima kalbine ve gönlüne sahip çıkmasıyla birlikte huzur, huşû ve uyanık bir şekilde zikre devam etmesidir. Bu manevî huzura engel olan bütün durumların farkında olup bu engelleri uzaklaştırmak için de azami gayret göstermelidir. Zira gafletle yapılan zikir, abes sayılır.⁷⁹

2.1.10. Vukûf-i adedî (وُقُوفِ عَدَدِي)

Sözlük anlamı "sayıya dikkat etmek" vukûf-i kalbî tasavvufta, verilen zikrin sayısına riayet etmektir. Tarikatta manevî eğitim için zikirde sayı önemli görülmüştür. Çünkü sayı az veya çok olması fark etmeksizin ruhun manevî gelişiminin sağlaması için sâlikin durumuna göre verilen zikir sayısına dikkat etmek gerekli görülmüştür. Bu da Hz. Peygamber'in, kişilerin durumuna göre farklı sayılarda zikir telkin etmesinden⁸⁰ ilham alınmıştır. Bu sebeple

⁷⁶ Bkz. Algar, "Hâcegân", 14/43; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 227.

⁷⁷ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 37a.

⁷⁸ Bkz. Sâfi, *Reşahât*, 34; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 528.

⁷⁹ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 37a.

⁸⁰ Ehl-i tasavvufa göre, tasavvufî manada zikir telkinini ilk olarak Allah Rasûlü yapmıştır. Dört halifeye değişik usullerde zikir telkin etmiş, tarikat kurumlarının teşekkülünden sonra da her tarikat bu dört usûle göre zikir usûlü belirlemişlerdir. Bu dört çeşit zikir telkini şu şekildedir: 1. Siddîkiye: Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ederken, Hz. Ebubekir'in kulağına üç kez Allah isminin zikir telkininde bulunmuştu. Bu sırada Hz. Peygamber, uylukları üzerinde, Hz. Ebubekir de ayaklarını önde kavuşturarak oturmuş vaziyetteydiler. Hafî (gizli) zikir bu hâdiseye dayanır. 2. Kübrekiye: Hz. Ömer Müslüman olduğu sırada Hz. Peygamber ile kucaklaşmış, bu esnada Peygamber Efendimiz, "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhidini cehrî (sesli) olarak ona telkin etmiştir. Fakat Hz. Ömer ayakta duramayıp yere çöktüğü için Kübrevîler ayaklarını önde kavuşturmuş vaziyette oturarak zikrederler. 3. Nurbahşiye: Hz. Peygamberin, Hz. Osman'ı telkin ettiği harfsiz ve sessiz kalbî zikir çeşididir. 4. Cehriye: Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi diz üstü oturtturup, gözlerini kapattırmuş ve üç defa "Lâ ilâhe illallah" demiştir. Daha sonra da aynı cümleyi üç kere de ona tekrarlattırmıştır. Bu nedenle

şeyh de sâlike belli sayıda zikir vazifesi verir; mürit de kendisini Allah'a yaklaştıracak bir vesile konumunda olan bu zikrin sayısına riayet etmek durumundadır. Bunun yanı sıra sûflere göre zikrin keyfiyeti önemlidir. Her ne kadar zikrin sayısı az olsa da zikredilen Zât'a yönelik kalbî huzura sahip olmak esastır.⁸¹

Şeyhî'ye göre ise vukûf-i adedînin, kendisine verilen zikrin adedine sâlikin vâkıf olması, manevî yolculuğunda engelleri bertaraf etmesi ve gönlüne gelen havâtır türü sayılan şeyleri engellemesidir. Bunda başarı elde edebilmesi için de yapılacak zikrin sayısına dikkat etmekle birlikte habs-i nefesi⁸² uygulanması da oldukça faydalı ve önemlidir.⁸³

2.1.11. Vukûf-i zamânî (وُقُوفِ زَمَانِي)

Sözlükte “zamanı korumak” anlamına gelen vukûf-i zamânî, tasavvufta sâlikin, her an hâlden haberdar olmasıdır ki bu sayede içinde bulunduğu halin şükürü veya özrü gerektirdiğinin farkında olur. Bundan hareketle Nakşî tarikatında bu usûl, mânevî yolculuğa çıkmış olan müridin, devamlı olarak geçen zamanı değerlendirmesi ve ona vâkıf olmasıdır.⁸⁴

Şeyhî'ye göre de vukuf-i zamânî, sâlikin sahip olduğu hali ve geçirdiği zamanı güzelce kontrol etmesidir. Eğer pişmanlığa sebep olacak şeylerle zamanını geçirmişse Allah'a dönüp istiğfar etmeli; Allah'ın rızasına uygun saadet ve huzura vesile olacak şekilde değerlendirmişse o zaman da Allah'a hamdetmelidir. Zira sâlik, vaktini her zaman istiğfar, şükür ve hamde değerlendirmekle görevlidir. Vaktini muhasebe etmesinin en uygun zamanı ise ikindi vaktidir.⁸⁵

2.2. Râbıta (الرابطة)

Sözlükte “bağlantı ve vâsıtası, düzen, tutarlılık, iki şey arasındaki alaka, münasebet, vuslat, cesaret sevgiyle mensubiyet, dayanıklı olmak, muhabbet” gibi anlamlarına gelir.⁸⁶ Tasavvufî bir terim olarak “müridin, şeyhini tahayyül ederek kalbinden dünya ile alakalı şeyleri çıkarması, şeyhi vesilesiyle kalbini, Allah'a ve Hz. Peygamber'e bağlamasıdır” şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir ifadeye göre ise, müridin, ilâhî tecellilere şâhit olma, mana âlemini seyretme⁸⁷ anlamındaki şühûd ve iyân makamına erişmiş kâmil bir şeyhe kalbini bağlamasıdır. Çünkü kâmil şeyh, oluk gibi olup râbıta eden müridin kalbine feyiz akıtır.⁸⁸

Tasavvufî eğitim metotlarından biri olan râbıta, her tarikatta adı ve tatbik şekli az çok farklı olmakla beraber, genellikle müridin, şeyhini gözünün önüne getirmesi ve onun hâl ve tavırlarını hatırlayarak yüce duygularla onunla hemhal olmasıdır. Şeyhe duyulan saygı ve muhabbetin bu şekilde her zaman taze tutulması, müridi manevî bakımdan dinç tutar.

cehri (sesli) zikir yapan tarikatlar, genellikle silsileleriyle Hz. Ali'ye bağlıdırlar. Bkz. Mehmed Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, ed. Hüseyin Rahmi Yaranlı (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 241-243.

⁸¹ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 527; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 273.

⁸² Kelime-i tevhîd zikrinde bir müddet nefesi tutmak.

⁸³ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 39b.

⁸⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 528; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 223.

⁸⁵ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 39b.

⁸⁶ Cemaluddin Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-Afrîkî İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “Râbıta” md.

⁸⁷ Bkz. Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, “Şühut” md.

⁸⁸ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifat: Tasavvuf İstılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun-Abdurrahman Acer (Litera Yayıncılık, 2014), 112.

Râbitayı bir terbiye metodu olarak benimseyenler, kendisine râbîta yapılacak kimsenin Allah'a vasil olmuş, fenâ ve bakâ mertebelerini geçmiş kâmil ve salih bir zâtın olmasını gerekli ve önemli görmüşlerdir. Bu nitelikte olmayan zâtın, hâli ve ahlâkı düzgün olsa da râbîtaya ehil sayılmadığını da belirtmişlerdir.⁸⁹

Hasılı râbîta, müridin muhabbet yoluyla kalbine ve özüne takdim edilmiş model bir şahsiyetle aynîleşme arzusunu, onunla gönül ve sîret beraberliğini devam ettirmesidir.⁹⁰

Şeyhî Efendi ise râbitayı, müridin, şeyhinin şeklini kalben râbîta etmesi olduğunu ve şeyhinin cemâli vâsıtasıyla gönlüne ve gözüne ilâhî feyiz ve bereketin akması olarak tarif etmiştir. Ona göre râbitanın yapılışı, samimi olan tâlibin muhabbetle zikre oturur gibi kıbleye yönelmiş ve şeyhinin sûretini kalbine bağlamasıdır (bend eylesidir). "Nakşibendî" denilmesi de bu sebeptir. Çünkü mürşidin sûreti, ilâhî feyze bir vâsıta. Şeyhî Efendi, mürşide/şeyhe yapılacak olan râbîta, muhabbet yoluyla teveccühten kinâye olduğuna işaret etmiştir. Nitekim şeyhin muhabbeti, Allah'ın muhabbetine bir vesîledir ve Allah'a vuslat noktasında çok önemli bir metottur.⁹¹

2.3. Murâkabe (المُرَاقَبَة)

Sözlükte "gözetmek, bakmak, denetleme, gözaltında bulundurma, gözetleme, korumak, kontrol etmek" gibi anlamlara gelir. Genel tarife göre Allah'ı kalp ile düşünmek, Cenâb-ı Hakk'ın her zaman her yerde bulunduğunu ve kendisini gördüğünü görüp işittiği bilinciyle hareket etmektir. Tasavvufta ise kulun, bütün ahvâline Rabb'inin muttali olduğunu bilmesi, bunu yakînî olarak idrâk etmesidir.⁹²

Sûfîlere göre murâkabe ehlinin derecesi üçtür: (1) Allah'ın kulun iç dünyasına muttâlî olduğunu bilerek gönüllerini muhâfaza eden *mübtedîlerin murâkabesi*, (2) her şeyden fâni olarak Hakk'ı Hak ile murâkabe eden *mutavassıtların murâkabesi* ve (3) Allah'ın kendilerini murâkabe konusunda korumasını dileyen *müntehîlerin/büyüklerin murâkabesi*.⁹³

Murâkabe, mârifet ve yakînînin oluşmasını sağlar. Bu iki hale sahip olanlar, kurbiyet makamına ulaşmış ve murâkabedeki dereceleri birbirinden farklı olan "siddîkler" ve "ehl-i takva" vasfındaki kimselerdir. Bunlar, avâm ve havâss olarak ifade edilir. Buna göre avâmın murâkabesi, Allah'tan korkma; havâssınki ise ümit etme aracıdır.⁹⁴

Şeyhî Efendi de murâkabeyi, zikir esnasında özellikle ism-i celâl olan "Allah" zikrinde, kişinin Allah'ın lütuf ve yardımını ümit ederek kalben Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi olduğunu söylemiştir. Ona göre gerçek murâkabe, adeta Allah'ı görüyormuş gibi kulluk şuuruyla ibadet

⁸⁹ Bkz. Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, 250- 251; İrfan Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 7-8-9-10 (1992 1989), 248.

⁹⁰ Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, 130.

⁹¹ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 46a.

⁹² Bkz. Cürçani, *Ta'rifat: Tasavvuf İstihlaları*, 88; Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma': İslam Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 54-55; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 343.

⁹³ Serrâc, *el-Lüma'*, 55.

⁹⁴ Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Dimeşk: Daru'l-Feyha, 2010), 6/205-208; Süleyman Uludağ, "Murakabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/204; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 77.

etme alışkanlığını kesbetmektir. Dolayısıyla bu hale elde eden kulda, Hak Teâlâ'ya itaat etme hususunda bir bilinç oluşur.⁹⁵

2.4. Teveccüh (التَّوَجُّهُ)

Sözlükte “yüzünü bir yöne çevirme, yönelme, yakınlık duyma, sevgi, iltifât, meyil” gibi manalara gelen teveccüh, tasavvufta “râbîta yoluyla gönlünü bağlama, kalben Hakk'a ve daha sonra mürşide yönelmektir.” Başka bir deyişle, kalbin Hakk'a inkıyâdı (boyun eğme), her türlü alakanı, olgunun ve varlığın sûretinden arınmış bir şekilde Hakk'ı gözetmek, mürşidin bütün mânevî küvvetini müridin/sâlikin kalbine yöneltmesi ve bu şekilde ona aktarmasıdır. Teveccüh, müridin rûhunda filizlenmelere sebep olacak mânevi bir aşılama olayıdır. Yani müridin rûhî kabiliyet kapasitesinin arttırılmasıdır. Mürid, bu minvalde mürşidinin mânevî özelliklerini yüklenir ki bu tür uygulamaya “kalbin teveccühü” denir. Buna göre teveccüh-i kalbî; sâlikin kalbini koruması, kalbe sahip çıkması ve müridin tüm gayretini kalbine yoğunlaştırmasıdır. Bunu yapan sâlik, kalbinden gafleti izale etmesi, kalbine sürekli kontrol etmesi, esas Sahibine gönlünü vermesi ve kalbinin dirliğini ve daima zinde kalmasını sağlaması faaliyetine girmiş olur. Zaten esas olan da budur.⁹⁶ Mutasavvıfalarla göre kalbin Hakk'a ve Hak dostuna yönelmesi olan teveccühün, müridin himmetiyle (gayret ve azmiyle) yakından bağlantılıdır. Nitekim himmet, bir kemal halidir ya da bir şey elde etmek için kalbin bütün rûhânî gücüyle Hakk'a yönelmesidir. Müridin bir şeyi bütün samimiyetiyle dilemesidir.⁹⁷

Tasavvuf ehli, teveccühü müridin mürşidine yönelip gönlünü bağlaması anlamında kullandıkları gibi şeyhin müridini, karşısına alarak ona nazar etmesi ve sükût halinde baş başa kalmaları manasında da kullanmışlardır. Şeyhin bütün mânevî gücünü ve rûhanî te'sîrini müridin kalbi üzerine teksîf ederek feyiz vermesi, onu mânevî olgunlaşmaya hazırlamış olur.⁹⁸

Şeyhî Efendi ise teveccühü, “bir işin veya talebin gerçekleşmesi için Hakk'a yönelmek” şeklinde tanımlamıştır. Bununla beraber ona göre teveccüh, müridin bir isteğinin kabulü için niyazda bulunup Allah'tan istemesi veya isteğinin hâsıl olması için şeyhine ve onun ruhaniyetine yönelmesidir. Ayrıca zikir haricinde sâlikin, bazı dünyevî isteklerin yerine getirilmesi hususunda Allah'a yönelmesi de teveccüh sayılır.⁹⁹

2.5. Letâif (اللطائف)

Latîfe, lügatte “ince, yumuşak şey, şaka” anlamındadır. Tasavvufta ise “son derece ince bir mana ifade eden, kelimelerle açıkça anlatılamayan, işaret yoluyla ehline söylenebilen, tadılarak ve yaşanarak öğrenilen bilgiler” manalarına gelir.¹⁰⁰

İnsanın iç bünyesinde “letâif-i hamse” yani beş latifenin bulunduğu ileri sürülmüştür. Tasavvufta da bu doğrultuda insanın ruhuna üfürülmüş (nefh) beş tavır manasında letâif-i

⁹⁵ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 48a-48b.

⁹⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 135; Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 135; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 493-494.

⁹⁷ Veysel Akkaya, *Aşk İncileri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 141.

⁹⁸ Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, 248.

⁹⁹ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 48a.

¹⁰⁰ Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/143.

hamsenin varlığı telakkisi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla emir âlemine ait kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ latifeleridir. Bunlara ilave olarak halk âlemine nispet edilen “nefs latifesi”nden de bahsedilmiştir. Birbirlerinin içine gizlenmiş latiflerdir. Bir sonraki, bir öncekinden daha latiftir. Her latîfe bir peygamberin ulaştığı mânevî hakîkatı temsil eder. Kalp latîfesi, Hz. Âdem'in kademi altında; rûh, Hz. İbrâhîm'in; sır, Hz. Mûsâ'nın hafî, Hz. İsâ'nın; ahfâ ise Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'in kademi altındadır, denilmiştir. Kalp latîfesinin yeri, sol memenin iki parmak altında süveydâ denilen bir noktada; rûhun yeri, sağ memenin iki parmak altında; sırrın yeri, memenin iki parmak üstünde; hafînin yeri, sağ memenin iki parmak altında; ahfânın yeri de göğsün ortasında ve halk âlemine ait nefsin yeri ise alnın tam ortasıdır. Bunların her biri farklı kozmik renkleri içerir. Kalp kırmızı, rûh sarı, sır beyaz, hafî siyah ve ahfâ yeşil renge sahiptir.¹⁰¹

Letâif-i hamse, Nakşibendî tarikatında bir seyrüsülûk usûlüdür. İmâm-ı Rabbanî (öl.1034/1624) tarafından tarikatın seyrüsülûk yöntemi olarak sistemleştirilmiştir. Ona göre nefis, halk âlemine aittir. Emir âlemine ait olan beş latîfe de kalp, rûh, sır, hafî ahfadır. Hatta halifelerinden Mîr Muhammed Nu'mân, şeyhinin sistemine ek olarak her latîfe için insan vücudunda bir bölge belirlemiş ve bu bölgelere yoğunlaşarak zikir yapma usûlü Müceddidiyye'de mânevî terbiye için önemli bir etken olmuştur.¹⁰²

Şeyhî, letâif-i hamsenin, Nakşibendî tarikatının bir kavramı ve kalbî zikirle yapılan etvârı (davranışlar, haller) olduğuna işaret etmiştir. Kalbî olarak yapılan “Lâ ilâhe illallah” zikri vasıtasıyla kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ olan beş tavrı tamamlamak olduğunu vurgulamıştır. Hangi latifeden zikre başlanması gerektiği hususunda Nakşibendî tarikatının Buhârâ ve Semerkand ekolleri arasında ihtilâf olduğuna da temas etmiştir. Fakat ona göre beş letâif, dâimi zikir ile harekete geçtiği ve bu letâif içinde beden şehrinin merkezi kalp olduğu için zikir kalpten başlanılır.

Şeyhî Efendi, bu beş letâifin hakkıyla çalışabilmesini şu şartlara bağlamıştır:

Sâlikin;

1. Kalbinin mâsivâdan (Allah dışındaki varlıklardan) uzak olması.
2. Sadece Allah Teâlâ'ya yönelmesi.
3. Kalbini Allah'ın zikriyle ihya etmesi.

Şeyhî, sâlikin bunu yapması sonucunda onda bir muhabbet ateşinin meydana geleceğinden şöyle söz etmiştir: “Eğer sâlik, hayâlî ve gereksiz düşüncelerden uzak bir şekilde tam bir edeple zikre devam ederse, gönlünde saklı olan aşk ateşi ile muhabbetin harareti, vücuda yayılır. Bunun sonucunda sâlikte, bir lezzet ve zevk meydana gelir. Bu letâifin içinden evvela kalp latifesiyle başlamanın bir hikmeti vardır. Nitekim kalp, nazargâh-ı ilâhî olup vücut şehrinde merkez konumundadır. Onda bir zâtî nükte yani ince bir anlam mevcuttur. Bu nükte, hayret taşı (hacer-i beht) veya siyah taştır (hacer-i esvddir). Bu ay ve güneş gibi parlak olan mübarek bir taştır. Parladığı zaman kalbe, Allah'ın gayrısına yol bulunmaz.”

Şeyhî, bu parlaklığı, güneşin hararetine ve nura benzetmekle beraber yağmura da benzetmiştir. Ona göre gönlün nemlenmesiyle buharlar yükseldiğinde bulutlar oluşup yağmur başlar, şeklinde bir betimle de yapmıştır. Bu yağmur, ışığın saçması manasına gelir ki

¹⁰¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 307.

¹⁰² Türer, “Letâif-i Hamse”, 27/143; Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 308.

bütün cihanı aydınlatıp diriltir ve zikre devam etmek suretiyle bu değerli taşın tecellisinin sürekli olması da kaçınılmazdır. Böylelikle sâlikin gönlü ve kalbi, Hakk'ın iltifâtına nâil olarak "Ey kulum!" nidâsıyla müşerref olup mutluluğa erişir.¹⁰³

2.6. Cezbe (الجبنة)

Sözlük anlamı "sürüklemek, kendine çekmek" olan cezbe, tasavvufta "Allah Teâlâ'nın kulu kendisine yaklaştırması ve aniden huzuruna yükseltmesidir" şeklinde tarif edilmiştir. Sohbet ve zikir meclislerde meydana gelen manevî coşkunluk sebebiyle kalpte meydana gelen vâridâta dayanamayarak kendinden geçen ve istem dışı sıçrayıp nâra atan kimselerin hareketlerine de cezbe denilmiştir. Türkçe yer alan "cezbelenmek, cezbeye gelmek" gibi deyimler ve kullanımlar da bu tür cezbe için ifade edilmiştir. Ancak ilk dönemlerde kaleme alınmış tasavvufî kaynaklarda bu tür cezbeye daha çok vecd¹⁰⁴ adı verilmiştir. Bu durumda gelen vâridâtın dışı yansıması manasındaki cezbe, bazı açılardan farklılık arz etmektedir. İlk dönem sûfilerden itibaren mutasavvıfların bir kısmı, sıçrayarak nâra atan bir kimsenin cezbisini ve bundan kaynaklı taşkın hareketleri uygun görmemişlerdir.¹⁰⁵

Diğer yandan sûfilere göre cezbe, kulun elinde olmayan ve Allah'ın kuluna bahşettiği bir ihsandır. Bu tür cezbe, kulda istikâmet ve ibâdet arzusu doğurup belâ ve musibetlere karşı ona sabretme kuvveti sağlar. Nitekim Allah'ın, veli kullarının rûhlarını kendisine çekip onlara zikrin tadını ve bir kurbiyet bahşetmesi, manevî hayatlarını rabbânî hale getirmesi, ancak Allah'ın tevfiğ ve yardımıyla olur. Söz gelimi mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken eniştesinin evinde duyduğu Kur'ân sesiyle imana gelen Hz. Ömer'in durumu ve sultanken avlandığı peş peşe sırada üç defa "Allah seni bunun için mi yarattı?" sesini duyduktan sonra sultanlığı ve tahtı bırakan İbrahim b. Edhem'in (öl. 161/778) tevbesi, cezbeye örnek teşkil etmektedir. Allah Teâlâ, böyle bir cezbeye duçar olanları, iç âlemlerini kendilerine göstermek suretiyle nefis ve dünyadan uzaklaştırır ve onları Zâtı'na yaklaştırır. Bu anlamıyla cezbe, bir kabiliyet işi olarak peygamberlerin ve velîlerin sıfatı sayılmış ve selîm bir kalbe sahip olmaya vesile olan bir yoldur.¹⁰⁶

Şeyhî Efendi, "cezbe, ateşin kıvılcımıdır" deyip sözlük anlamına işaret ettikten sonra "cezbe, Cenâb-ı Hakk'ın cezbelerindedir"¹⁰⁷ (hadisinin) sırrından meydana gelmiştir" şeklinde bir tarifte bulunmuştur. Ona göre cezbe yoluyla sâlikin gönlünde, Allah'a meyletme kabiliyeti oluşur ve muhabbetullahı yeni bir safha açılmış olur. Çünkü cezbe, yeni tutuşmuş bir ateşe benzer. Eğer bu ateş, rahmânî bir nefeste tutuşup alevlenirse, onda aşk ve muhabbet meydana gelir. Bu daha da şiddetli hale gelirse aşkın ileri boyutu olup sâlik; seven iken sevilen, âşık

¹⁰³ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 49b-53a.

¹⁰⁴ Vecd, Allah'ın, kulunu mânen kendisine çekmesinden doğan coşkunluk, kendinden geçme ve istiğrak hâli; sâlikin zorlaması, istemesi olmadan kalbe gelen hâl gibi anlamlara gelir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 101; Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*,

¹⁰⁵ Bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 185; Hasan Kâmil Yılmaz, "Cezbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/504.

¹⁰⁶ Serrâc, *el-Lümâ'*, 431; Yılmaz, "Cezbe", 7/504.

¹⁰⁷ İsmail b. Muhammed b. Abdu'l-Hâdî el-Cerâhî el-Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu'l-Fidâ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), Hadis no: 1069.

iken ma'sûk olur. Böylece sâlik bu mertebede aşk, âşık, ma'sûk, muhibb ve mahbûbun bir olduğunun idrakine erişir.¹⁰⁸

Sonuç

Miladi XVI. yüzyılda Bulgaristan'da bulunan Köstendil'de hayat sürmüş, Osmanlı mütefekkeri, sûfisi, âlimi ve ârifi olan Süleyman Şeyhî, bir Nakşî şeyhi olup müridleri, silsile ve halifeleri olan velut bir âlim ve müşittir. Kaleme aldığı eserlerde adap, şiir, hadis gibi çeşitli konular yer almakla birlikte daha çok tasavvufî meseleler bulunmaktadır.

Süleyman Şeyhî, Kur'ân ve sünnete bağlı olduğunu eserlerinde vurgulamış, İslâm'ın daha özlü yaşanabilmesi için tasavvufun elzem olduğunu söylemiş ve bir mürid-i kâmilin yolundan gidilerek ona intisap edilmesini teşvik ve tavsiye etmiştir. Tasavvufî meselelere yönelik bilgiler sunarken teoride kalmayıp amelî boyutuna da temas etmiş ve bunların nasıl gerçekleşebileceğini izah etmiştir. Makaleye konu olan Şeyhî'nin tasavvufî meseleleri işlediği *Medâr-ı Sâlikân* adlı eseri buna örnek sayılır.

Şeyhî'nin tasavvuf konularını ve Nakşibendî tarikatının usûl ve âdâbını anlattığı bu önemli eser, ömrünün sonlarına doğru olgunluk döneminde kaleme aldığı için diğer eserlerine nazaran içerik ve konuları ele alış bakımından daha düzenli ve tertiplidir. Şeyhî, konuların tatbikinin kolay olması ve rehber mahiyetinde olması için müritlerine yol göstermek amacıyla *Medâr-ı Sâlikân*'ı kaleme almıştır.

Yukarıdaki özet bilgilerden sonra şu sonuç ve tespitlere varılmıştır:

1. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü son dönemlere doğru İstanbul ve memleketi Bulgaristan'da çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmuş velud bir şahsiyettir. Temelde zâhirî ilimleri tahsil etmekle birlikte tasavvuf yoğunluklu bir yöne sahip olduğu için zâhir ve bâtın düalitesini tarikat uygulamalarına ve telif ettiği eserlerine önemli ölçüde yansıtmıştır.

2. Ele aldığı tasavvufî kavramları/konuları, kendisinden önceki sûfî alimleri referans almanın yanı sıra kendine has bir bakışla yorumlamıştır. Bu araştırma vesilesiyle Şeyhî'nin söz konusu bu yorum ve açıklamaları ortaya konularak "sûfî yorum" geleneğine bir katkı sunulmuştur.

3. Makalede Şeyhî'nin *Medâr-ı Sâlikân* adlı eserinde yer verdiği Kelimat-ı Kudsiyye, Râbîta, Murakâbe, Teveccüh, Letâif ve Cezbe kavramları üzerinden tasavvufî görüşlerine yer verilmiştir. Bu kavramları açıklama biçimine bakıldığında, Şeyhî'nin çoğu zaman Nakşibendiyye geleneğine uygun yorumlar yaptığı ve bazı yerlerde ise İbnü'l-Arabî'nin benimsemiş olduğu görüşlerinin etkisiyle Ekberî geleneğine göre tercihler yaptığı görülmüştür. Başka bir deyimle hem Nakşî hem de Ekberî bakışı meceden bir üslup ile tasavvufî konuları izah etmiştir.

4. Şeyhî, mensubu ve temsilcisi olduğu Nakşibendiyye esas ve erkânını anlatan kitaplardaki açıklamalara genişçe yer verdikten sonra bu esasları, teorik ve pratik yönleriyle kendine özgü bir biçimde açıklamış ve daha sonra konuları kısaca özetlemeye çalışmıştır.

5. Tasavvufî bağlamda Nakşî yoluna dair temel meselelere dair görüşler ortaya koyan ve bu minvalde müstakil risâle ve kitaplar kaleme alan Şeyhî'nin te'lif ettiği eserlerine bakıldığında, tasavvuf literatürü ve geleneğindeki pek çok kaynağa hâkim olduğu görülmektedir. Ele aldığı tasavvufî konuları izah ederken, açık ve anlaşılır bir üslupla

¹⁰⁸ Süleyman Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân*, vr. 54a-54b.

sâliklerin, tarikat eğitimlerini kaliteli bir kıvamda yaşanmasına yönelik bir amaç benimsemiştir.

6. Amelî ve nazarî tasavvuf anlayışını benimseyen Şeyhî, Kur'an ve sünnet merkezli, İslam'ın ihsan boyutuyla yaşanmasını hedefleyen, kâmil mü'min modeli oluşturmaya ve kalbin nazargah-ı ilahî olmasını sağlamaya matuf bir düşünceyi temsil eden şerî bir çerçevede tasavvufu tecrübe etmiş bir şeyh, ârif, âlim ve sûfidir.

Kaynakça

Aclunî, İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Cerâhî el-'Aclûnî ed-Dimeşkî Ebu'l-Fidâ'. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*. çev. Mustafa Genç. 4 Cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.

Akkaya, Veysel. *Aşk İncileri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.

Algar, Hamid. "Bahâeddin Nakşibend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/458-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Algar, Hamid. "Hâcegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/431. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Aynî, Mehmed Ali. *Tasavvuf Tarihi*. ed. Hüseyin Rahmi Yananlı. İstanbul: Büyüyenay, 2017.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 1 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Otto Yayınları, 7. Basım, 2020.

Cürcanî, Seyyid Şerif. *Ta'rifat: Tasavvuf İstilahları*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun - Abdurrahman Acer. Litera Yayıncılık, 2014.

Elbanî, Muhammed Nasruddin. *Silsiletu'l-ehâdisid-daîfe ve'l-mevdûa*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2008.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.

Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.

Etik, Arif. *Farça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, ts.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 6 Cilt. Dimeşk: Daru'l-Feyha, 2010.

Gündüz, İrfan. "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 7-8-9-10 (1992 1989), 243-274.

Haddâd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Haddâd. *Tahrîcu ehâdisi İhyâi ulûmi'd-din*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1987.

Heyet. *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*. çev. Yahya Atak vd. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.

Hücvârî, Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Bekr. *Medâricu's-sâlikîn fi Menâzili's-sâirîn*. thk. Ali b. Muhammed el-İmran vd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 2019.

- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2015.
- Kundakçı, Mustafa. *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Divânı'nın Tenkitli Metni*. Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Öksüz, Haticetül Kübra. *Köstendilli Süleyman Şeyhinin Mektubât-ı Erbâin, Terkîbât-ı Erbâin ve Te'vilât-ı Erbâin İsimli Eserleri (İncelem-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Öztürk, Kevser. *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Kitâb-ı Tâlia fi Esrâri'l-İlâhiyyeti's-Sermediyye İsimli Eseri (Metin-inceleme)*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Safî, Fahreddin Ali. *Reşahât*. çev. Necip Fâzıl. İstanbul: Alem Ticaret Yayıncılık, ts.
- Safî, Fahreddin Ali. *Reşahât*. çev. Mustafa Özсарay. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2017.
- Şeyh Ali Behcet Efendi. *Âdâb-ı Nakşibendiyye*. çev. Siraceddin Önlüer. İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2012.
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Bahrü'l-velâye*. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa No: 297.792.
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Bahrü'l-velâye: 1001 Sûfi*. çev. Sezai Küçük-Semih Ceyhan. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Etvâr-ı Hâcegân*. İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl. No: 2242/2, 66a-84b.
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Medâr-ı Sâlikân*. İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl. No: 2242/2, Vr. 43a.
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Terkîbât-ı erbâin*. Süleymaniye Ktp. M.Murad-M. Âkif,. No: 297.3.
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Usûlü'l-vusûl*. İ.B.B Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, No: 1266 H:
- Şeyhî, Köstendilli Mollazâde Şeyh Süleymân Efendi. *Zübdetü Nefehâti'l-Üns*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleks., nr. 00579-002.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Şemâil-i Şerîf Şerhi*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. 3 Cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2016.
- Topbaş, Osman Nuri. *İmandan İhsana Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Tosun, Necdet. *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Tûsî, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc. *el-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

- Türer, Osman. "Letâif-i Hamse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/143. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Turan, Mehmet. *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân ve Etoâr-ı Hâcegân İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uludağ, Süleyman. "Murakabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Birol. *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Cezbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/504. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufî Meselelere Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1997.